

JĘZYK CZARNOGÓRSKI

Uwagi wstępne

Termin język czarnogórski jako nazwa języka słowiańskiego występuje w specjalistycznej literaturze językoznawczej stosunkowo od niedawna, bo dopiero od lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Jego pojawienie się wiązać należy z rozpadem serbsko-chorwackiej wspólnoty językowej, będącej konsekwencją rozpadu dawnej Jugosławii. Kwestia istnienia języka staje się od tego momentu tematem dyskusji również w polskojęzycznych publikacjach. Nazwa język czarnogórski wiąże się bezpośrednio z nazwą narodu zamieszkującego Czarnogórę (niegdyś republikę jugosłowiańską). Istnienie takiego etnonimu jest kwestią sporną, nie wszyscy bowiem zgadzają się z tym, że można mówić o odrębnej tożsamości narodowej mieszkańców Czarnogóry. Historii tego regionu oraz skomplikowanych losów jego mieszkańców nie da się oddzielić od dziejów sąsiedniej Serbii, z którą Czarnogóra jest, jak się uważa, od zawsze powiązana etnicznie. Czarnogórcy zostali oficjalnie uznani za naród dopiero po II wojnie światowej. Wcześniej pewną namiastką etnicznej odrębności było przyznanie Czarnogórze statusu republiki w obrębie jugosłowiańskiej federacji w 1945 roku. Dopóki istniała Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii, etnonim Czarnogórzec traktowano jako określenie wskazujące na przynależność terytorialną (podobnie jak obywatelstwo). Nie zastanawiano się wówczas, czy być Czarnogórcem oznacza równocześnie być Serbem. Problem ten bardzo wyraźnie zarysował się dopiero po rozpadzie Jugosławii, doprowadzając nagle do ostrego podziału mieszkańców tego terytorium na tych, którzy czują się Serbami, i tych, którzy czują się Czarnogórcami. W odróżnieniu od sytuacji w Bośni i Hercegowinie nie wiązało się to z podziałami religijnymi (Mønnesland 2009: 125–126).

Język czarnogórski jest dziś uważany za odrębny język słowiański, blisko spokrewniony z językiem serbskim, chorwackim oraz bośniackim. To pokrewieństwo wynika z faktu, że wszystkie te języki oparte są na dialekcie sztokawskim. Język czarnogórski najbliższy jest językowi serbskiemu, a to ze względu na powiązanie kulturowe i wyznaniowe (prawosławie), jak również długi okres

wspólnej państwowości (okres Jugosławii, później tzw. Nowej Jugosławii, a następnie istnienia Federacji Serbii i Czarnogóry). Ponieważ stosunkowo niedawno uzyskał status języka urzędowego, można uznać, że jest najmłodszym językiem słowiańskim. Mimo że Parlament Czarnogóry ogłosił oficjalnie 19 października 2007 roku język czarnogórski językiem urzędowym, to jednak jego status nadal pozostaje kwestią sporną. Przez niektórych uznawany jest za jeden z języków słowiańskich, natomiast inni kwestionują istnienie języka czarnogórskiego, uznając go za skodyfikowaną odmianę literackiego języka serbskiego. W okresie istnienia Jugosławii (do 1991 roku) oraz Federacji Serbii i Czarnogóry (od 1992 roku do 3 czerwca 2006 roku)¹⁰ oficjalnym językiem urzędowym Republiki Czarnogóry był język serbski. Zarówno Konstytucja Republiki Jugosławii, jak i Konstytucja Republiki Czarnogóry z 1992 roku zawierały zapis, iż: „Językiem urzędowym w Czarnogórze jest język serbski w wymowie ijekawskiej”¹¹. Wywoływało to zrozumiałe sprzeciw większości Czarnogórców, którzy coraz usilniej domagali się uznania własnego języka. Dlatego też język czarnogórski, do niedawna będący wariantem standardowego języka serbskiego, dopiero po rozpadzie Federacji Serbii i Czarnogóry stał się samodzielnym językiem standardowym (fakt ten został zatwierdzony w nowej konstytucji tego kraju)¹². We współczesnym językoznawstwie slawistycznym, szczególnie zaś wśród lingwistów serbskich i czarnogórskich, nie ma zgody, czy język czarnogórski jest odrębnym językiem standardowym, czy (może) wariantem języka serbskiego.

Ważną kwestią jest również konkurencyjna próba wprowadzenia jako języka standardowego języka opartego na innym dialekcie, używanego na stosunkowo rozległym obszarze Czarnogóry. Ten archaiczny dialekt zetski w przeszłości pełnił funkcję języka literackiego.

WIADOMOŚCI OGÓLNE

Język czarnogórski (*црногорски језик*, *crnogorski jezik*) należy do grupy zachodniej języków południowosłowiańskich. Trudno jest precyzyjnie ustalić liczbę osób posługujących się tym językiem. Według spisów powszechnych przeprowadzonych na terenie Czarnogóry (2003), Serbii (2002), Bośni i Hercegowiny (2004) oraz Chorwacji (2001), w krajach tych żyje około 357 tysięcy Czarnogórców. Jednak nie wszyscy Czarnogórcy zamieszkujący niewielką terytorialnie Czarnogórę deklarują czarnogórski jako język ojczysty. Mieszkańcy narodowości czarnogórskiej stanowią ponad 43% ogółu ludności całego kraju, czyli około 270

¹⁰ Do 2003 roku państwo to nosiło oficjalnie nazwę Nowa Jugosławia.

¹¹ „U Saveznoj Republici Jugoslavije u službenoj je upotrebi srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora” (*Ustav Savezne Republike Jugoslavije*, 1992, art. 15) oraz „U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpski jezik ijekavskog izgovora” (*Ustav Republike Crne Gore*, art. 9).

¹² „Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik” (*Ustav Republike Crne Gore*, 2007, art. 13).

tysięcy, ale zaledwie 22% mieszkańców Czarnogóry uznało język czarnogórski za swój język ojczysty. Nie wiadomo dokładnie, jaki odsetek mniejszości czarnogórskiej zamieszkującej Serbię (około 69 tysięcy), Bośnię i Hercegowinę (około 19 tysięcy) oraz Chorwację (5 tysięcy) posługuje się językiem czarnogórskim. Spora liczba Czarnogórców przebywa też w krajach Europy Zachodniej, w Niemczech, Austrii i Francji. Republikę Czarnogóry zamieszkują również Serbowie, którzy stanowią około 32% ludności, czyli blisko 200 tysięcy (przy ponad 63% osób deklarujących używanie języka serbskiego). Wobec braku dokładnych danych mówiących o ogólnej liczbie osób posługujących się językiem czarnogórskim, można jedynie w przybliżeniu stwierdzić, że liczba użytkowników tego języka jest mniejsza od liczby osób deklarujących przynależność do narodu czarnogórskiego. Na terenie Republiki Czarnogóry język czarnogórski jest językiem urzędowym i funkcjonuje przede wszystkim w sytuacjach oficjalnych.

Język czarnogórski używany obecnie jako język standardowy został oparty na ijekawskim nowosztokawskim dialekcie wschodniohercegowińskim (*istočnohercegovački dijalekat* lub *hercegovačko-krajiški dijalekat*) i kontynuuje niegdysiejszą tzw. odmianę czarnogórską języka serbsko-chorwackiego (*crnogorski standardojezički izraz*) (Spagińska-Pruszk 1997: 59). Dialekt ten zajmuje jedynie zachodnią i północną część Czarnogóry. Natomiast na przeważającym południowym i wschodnim obszarze Czarnogóry oraz w południowej części Serbii (Sandżak) w użyciu jest starszostokawski dialekt zetsko-południowosandżacki (*zetsko-južnosandžački dijalekat* lub *zetsko-sjenički dijalekat*), który propagowany jest jako podstawa współczesnego standardowego języka czarnogórskiego.

Użytkownicy języka czarnogórskiego posługują się dwoma alfabetami: cyrylickim i łacińskim.

HISTORIA JĘZYKA CZARNOGÓRSKIEGO

Na wstępie należy wyjaśnić, że dzisiejsza Czarnogóra w przeszłości nosiła nazwy Dukla (Duklja) oraz Zeta. Dukla była pierwszym państwem czarnogórskim zamieszkałym przez słowiańskie plemiona Duklan, które zasiedliły w VI wieku terytorium antycznej Dioklei (Doclea). Pod koniec IX wieku władzę w Dukli objęła trebińska dynastia Beliców uznająca zwierzchnictwo serbskie. Dzięki temu obszar księstwa Duklan wszedł w obręb państwa serbskiego. Terytorium plemienne Duklan od XI wieku zaczęto nazywać Zetą. Jako Królestwo Zety przetrwało do XV wieku, później nazywane jest Czarnogórą (Crna Gora).

Przystępując do omawiania dziejów języka czarnogórskiego, należy wspomnieć o bliskim związku piśmiennictwa czarnogórskiego z piśmiennictwem serbskim oraz o kulturowym powiązaniu Czarnogóry i sąsiadującej z nią Serbii, a także o skomplikowanych losach tego regionu. Można wyróżnić trzy główne okresy w rozwoju piśmiennictwa czarnogórskiego:

- 1) okres trwający od XI do początku XIX wieku, określany mianem *prednje-goševsko doba*;
- 2) okres od początku do połowy XIX wieku;
- 3) okres istnienia języka serbsko-chorwackiego.

Od początku piśmiennictwa do epoki Petara II Petrovicia Njegoša

W historii piśmiennictwa Czarnogóry od początku zarysowały się dwa nurty (Oczkova 1983: 104–111). Przez wieki współistniały równolegle dwa języki piśmiennicze: ludowy sztokawski i cerkiewny. Użycie ich zależało od funkcji, którą pełniły, oraz od rodzaju literatury, w której były stosowane. W najstarszym piśmiennictwie na obszarze Czarnogóry można wyróżnić dwie grupy tekstów. Pierwszą grupę stanowią teksty w redakcji cerkiewnej (tzw. redakcja zetska – była to redakcja sztokawska, oparta na lokalnych dialektach), należą do niej teksty liturgiczne i bogata literatura religijna tego okresu. Za pierwszy chronologicznie zabytek uważa się pochodzące prawdopodobnie z drugiej połowy XI wieku *Žitije zetskoga kneza Vladimira*, napisane przez Zećanina z Krajiny. Bardzo ważnym tekstem pochodzącym z tej epoki jest najstarszy południowosłowiański utwór historiograficzny *Kraljestvo Slovena*, znany lepiej pod tytułem *Latopis popa Duklanina* (*Letopis popa Dukljanina*, *Barski rodoslov* lub *Gesta Regum Sclavorum*), napisany w końcu XII wieku przez Zećanina z Baru, tytułowego popa Duklanina. Niestety, oryginalny tekst kroniki nie zachował się do naszych czasów, a jedynie późniejsze łacińskie tłumaczenie dzieła znane pod tytułem *Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum*. Wspomniana kronika stanowi najstarsze i bardzo cenne źródło słowiańskiej toponimii na terenie Czarnogóry (Rapacka 1993: 20–21). Cyrylickie teksty cerkiewne w redakcji zetskiej na obszarze Czarnogóry powstawały aż do połowy XVIII wieku, czyli do momentu zmiany przez Serbów redakcji na ruską, do czasu powstania tzw. języka ruskosłowiańskiego. Należy zaznaczyć, że piśmiennictwo w Serbii i Czarnogórze pozostawało w ścisłym związku ze względu na rozwój uwarunkowany wpływami cerkiewnymi.

Drugą grupę stanowią teksty pisane językiem ludowym (narodowym), czyli dialektem sztokawskim typu ijekawskiego (*zetski dijalekat*), z naleciałościami cerkiewnymi. Do XV wieku teksty pisane językiem opartym na dialekcie mówionym nie były zbyt liczne. Wśród przykładów piśmiennictwa z tego okresu wymienia się dokument fundacyjny, *povelje*, którą w XIII wieku Jelena Uroševa sporządziła dla monasteru we Vranjinie, oraz kilka napisów fundacyjnych, między innymi episkopa Neofita z 1269 roku na cerkwi św. Piotra w miejscowości Bogdašice. Z XIV wieku pochodzą akty prawne (*povelje*) gospodarza Bałszy II Bałšicia, kierowane między innymi do Dubrownika (1379 i 1385). Od XV wieku teksty czarnogórskie są liczniejsze. W tym okresie tworzy Jelena Bałšić (córka księcia Lazara i żona gospodarza Zety), która zasłynęła jako mecenaska literatury

i sztuki. Z tego czasu pochodzą też zabytki o treści prawnej, jak na przykład *Zakonik Ivana Crnojevića* (1482) oraz *Grbaljski statut* (1427), *Budvanski statut* (1345) i *Kotorski statut* (1300). W XVI wieku w czarnogórskim piśmiennictwie narodowym pojawiają się dokumenty (*listine, povelje*) z gminy Paštrovići, leżącej na wybrzeżu czarnogórskim, posiadającej własną autonomię i statuty prawne. Liczne są również przedmowy lub posłowania do ukazujących się wtedy drukiem książek, których najczęściej wymienianymi autorami są Božidar Vuković, pop Radoslav oraz Pahomije z Rijeki Crnojevia. Należy w tym miejscu wspomnieć o długiej tradycji czarnogórskiego drukarstwa, które odegrało ogromną rolę w rozwoju piśmiennictwa, języka i kultury prawosławnych Słowian. Z terenu Czarnogóry, z Kotoru pochodzili pierwsi znani drukarze – Šimun Kotoranin i Andrija Paltašić. Ten ostatni w swojej drukarni w Wenecji wydał w latach 1473–1493 ponad 30 książek. Natomiast na obszarze Czarnogóry pierwsza drukarnia państwowa została założona w 1493 roku w Obodzie przez Đurđa Crnojevia, a niedługo potem została przeniesiona do Cetinja. Tam też w 1494 roku wydano drukiem pierwszą cyrylicą książkę *Oktoih* (*Osmoglasnik*), a rok później *Psaltir*. Niestety, najazd turecki zmusił do przeniesienia ośrodka drukarstwa czarnogórskiego do Wenecji, gdzie działały dwie najbardziej znane w tamtym czasie drukarnie: Vukoviciów z Podgoricy, pracująca na potrzeby Cerkwi prawosławnej, oraz Jeronima Zagurovicia z Kotoru, która wydawała między innymi książki cyrylickie. W późniejszym okresie próbowano założyć ponownie drukarnie na terenie Czarnogóry, najpierw w Kotorze, a następnie w Cetinju, jednak próby te się nie powiodły. Udało się założyć drukarnię dopiero w 1834 roku – dokonał tego Petar II Petrović Njegoš.

Przedstawicielami siedemnastowiecznego piśmiennictwa czarnogórskiego byli: Luka Inok z Tary, Toma Dijak z Pivy, Gavriło z Vrhobreznicy oraz Makarije Moračanin. Na przełomie XVII i XVIII wieku ukazywały się orędzia i posłania (tzw. *poslanice, poslanija, pisma*) władzy Danila Petrovicia Njegoša (około 1670–1735), prawosławnego metropolity Cetinja, założyciela czarnogórskiej dynastii władcyków z rodu Petroviciów-Njegošów.

W XVIII stuleciu tworzył również inny władca Vasilije Petrović Njegoš (1709–1766) – autor między innymi pracy historiograficznej *Istorija o Černoj Gory* (1754). W pierwszej połowie XIX wieku grono twórców powiększył kolejny czarnogórski władca, Petar I Petrović Njegoš (1747–1830) – autor kilkudziesięciu orędzi i przesłań. Były to tzw. *poslanice*, kierowane do różnych plemion czarnogórskich, z tego względu pisane były językiem ludowym. Wśród nich należy wymienić: *Zboru paštrovskom* (1794), *Grbljanima* (1796, 1802), *Kotoranima* (1788, 1803), *Crnogorcima i Brđanima* (1812, 1822, 1825, 1828), *Katunjanima* (1805, 1811, 1818, 1822), *Njegušima* (1801, 1803, 1811, 1813, 1815, 1819, 1821, 1823, 1827, 1828). Petar I Petrović Njegoš jest również autorem dokumentów o charakterze prawnym: *Stega* (1796) i *Zakonik obšči crnogorski i brdski* (1798), a ponadto także wierszy poświęconych przeważnie walkom Czarnogórców z Turkami oraz utworu *Kratka istorija Crne Gore* (wydano w 1835 roku). Choć pisał on dialektem rodzimym, to jednak język jego utworów zawierał również ele-

menty cerkiewne. Postać Petara I Petrovicia Njegoša zamyka w piśmiennictwie czarnogórskim okres, który w historii języka określany jest jako *prednjegoševsko doba*.

Szczególnym rodzajem piśmiennictwa czarnogórskiego jest pisana alfabetem łacińskim twórczość *bokeljskih katolików*, pochodząca z XVII i XVIII wieku. Literatura ta rozwijała się na obszarze Boki Kotorskiej, która miała również rozwinięte piśmiennictwo w języku łacińskim i włoskim oraz należała do tego samego kręgu kulturowego co Dubrownik i miasta dalmatyńskie. Niektórzy historycy języka uważają twórczość *bokeljskih katolików* za odrębną od cyrylicznego piśmiennictwa czarnogórskiego, opartego na tradycji prawosławnej. Piśmiennictwo *bokeljskie* wykorzystywało miejscowy język zetski, czyli dialekt ijekawski, i obejmowało głównie poezję, prozę kronikarską oraz liczne zbiory pieśni ludowych. Autorami utworów należących do tego nurtu byli między innymi: Vico Bolica-Kokoljić (koniec XVI–pierwsza połowa XVII wieku), Ivan Krušala (1697–1735), Andrija Zmajević (1624–1694), Niko Luković (1650–1728), Krsto Ivanović (1618–1688), Marćelo Bonaventura (?–1806) i Ivan Antonio Nenadić (?–1784). Pisarze z Boki Kotorskiej celowo naśladowali też literaturę dubrownicką, stąd widoczne jej wpływy w ich twórczości. Działalność kotorskich twórców w swoisty sposób łączy cechy piśmiennictwa wschodniego i zachodniego w obrębie ośrodka czarnogórskiego.

Epoka Petara II Petrovicia Njegoša

Drugi okres piśmiennictwa czarnogórskiego rozpoczął się w latach trzydziestych XIX wieku. Charakteryzował się występowaniem w funkcji nowego języka literackiego obcego języka ruskosłowiańskiego, który jako nowy język Cerkwi serbskiej zaczął szerzyć się na tym obszarze w drugiej połowie XVIII wieku. Jednocześnie, jako kolejna wersja języka literackiego, pod koniec XVIII stulecia pojawił się sztuczny język słowianoserbski¹³. W tym samym czasie trwały również usilne starania o wprowadzenie do literatury języka narodowego. Najwybitniejszą postacią tego okresu był Petar II Petrović Njegoš (1813–1851), który pisał czystym językiem ludowym, pomimo cerkiewnego wykształcenia i panującego wówczas zwyczaju posługiwania się ruskosłowiańskim językiem literackim. Był on autorem utworów poetyckich *Gorskij vijenac* (1847) i *Luča mikrokozma* (1846). Njegoš pisał językiem narodowym, czyli sztokawskim dialektem zetskim, jednak w celu wzbogacenia swojej poezji, używał elementów obcych, głównie leksykalnych, cerkiewnych i rosyjskich. Wpływ na twórczość Njegoša wywarł jego nauczyciel Sima Milutinović Sarajlija (1791–1847), wielki poeta tej epoki piszący językiem słowianoserbskim.

¹³ Zob. artykuł *Język serbski* w niniejszym tomie.

Czarnogóra, jako region biedny i zacofany oraz pozbawiony niemal zupełnie szkolnictwa, nie była terenem otwartym na zmiany. Przyjmowanie nowej wersji języka następowało bardzo powoli, a nowe języki literackie, które pojawiły się w Serbii, czyli ruskosłowiański i słowianoserbski, rzadko stawały się tworzywem literatury. W latach 1835–1839 ukazywał się na terenie Czarnogóry rocznik-kalendarz „Grlica”, pierwszy almanach literacki, pisany rodzimą sztokawszczyzną z elementami ruskosłowiańskimi i słowianoserbskimi. Pismo redagował Dimitrije Milaković, historyk i filolog oraz autor pierwszych czarnogórskich podręczników, wydanych w Cetinju: *Srbski bukvarь radi učenja mladeži* (1836) i *Srbska gramatika sastavljena za crnogorsku mladež* (1836). Podręczniki te pisane mieszanym językiem sztokawsko-ruskosłowiańskim były przeznaczone dla pierwszej czarnogórskiej szkoły, którą założył Petar II Petrović Njegoš w roku 1834.

Okres istnienia języka serbsko-chorwackiego

W latach sześćdziesiątych XIX wieku została wprowadzona na terenach Czarnogóry reforma Vuka Karadžicia, głównie w szkolnictwie i administracji. Język serbski propagowany przez Vuka oparty był na nowosztokawskim dialekcie wschodniohercegowińskim. Dialekt ten był używany również na obszarze północnej i zachodniej Czarnogóry, dlatego w krótkim czasie wyparł inny miejscowy język, sprowadzając go do rangi dialektu. To, jak bardzo ważny i bliski dla Czarnogórców był rodzimy starszokawski dialekt zetski, odzwierciedla pierwsza gramatyka, napisana w Cetinju w 1900 roku przez Đuro Špadijera, przeznaczona dla szkół podstawowych w Czarnogórze, *Srpska gramatika za treći i četvrti razred osnovnijeh škola u Knjaževini Crnoj Gori*. W podręczniku tym autor zamieścił leksykę charakterystyczną dla rodzimego dialektu, zawierającego liczne archaizmy, wbrew upowszechnianemu językowi standardowemu. W tym samym czasie ukazały się jeszcze dwa podręczniki autorstwa Đuro Popovicia i Pero Martinovicia *Pravopisni katihizis, I dio, za treći razred osnovnijeh škola* i *Pravopisni katihizis, II i III dio, za četvrti razred osnovnijeh škola* (Cetinje, 1899). Wraz ze wspomnianą już wcześniej gramatyką Milakovicia z lat trzydziestych XIX wieku były to jedyne publikacje o charakterze normatywnym na terenie Czarnogóry. Później w powszechnym użyciu były podręczniki wydawane w Serbii.

Po I wojnie światowej Czarnogóra znalazła się od 1918 do 1941 roku we wspólnym państwie wraz z Serbią, w obrębie Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a od 1929 roku Królestwa Jugosławii. Po II wojnie światowej stała się częścią Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii. Taka sytuacja sprzyjała utworzeniu wspólnego języka serbsko-chorwackiego dla ludności posługującej się dialektem sztokawskim. W 1923 roku ukazały się zasady pisowni serbsko-chorwackiego języka literackiego serbskiego lingwisty Aleksandra Belicia (*Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*), które obowiązywały również w szkolnictwie czarnogórskim. Od tego czasu mówi się o tzw. *okresie Beliciow-*

skim w rozwoju języka czarnogórskiego. Kolejne wydania zasad ortografii Belicia (1929 i 1934) odchodziły od standardowego używania wymowy ijekawskiej na korzyść ekawskiej oraz rugowały cechy charakterystyczne dla języka czarnogórskiego. Urzędowo język ten definiowano w okresie międzywojennym jako serbski, a jego zasady regulowane były przez wydawane w Serbii gramatyki i zasady pisowni.

Kolejnym etapem dalszej unitaryzacji języków Serbów, Chorwatów, Bośniaków i Czarnogórców była umowa w Nowym Sadzie z 1954 roku (*Novosadski dogovor*), która potwierdzała istnienie jednego języka („Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik”), gwarantując równoprawność wymowy wschodniej (ekawskiej) i zachodniej (ijekawskiej) oraz dwóch alfabetów: cyrylicy i łacinki. Deklaracja ta wywołała niezadowolenie Czarnogórców ze względu na zupełne pominięcie ich języka oraz wielowiekowej tradycji literackiej, udokumentowanej bogatym dorobkiem piśmienniczym. W przeciwieństwie do chorwackiego, język ten w latach sześćdziesiątych XX wieku, ze względu na podobieństwo do wariantu serbskiego w wymowie ijekawskiej, określano jako „podwariant języka serbskiego”. Zdaniem niektórych lingwistów, do takiego postrzegania języka używanego w Czarnogórze doprowadziły wspólne procesy standaryzacyjne i silny wpływ serbsko-czarnogórskiej wspólnoty etnicznej, a także otwarcie komunikacyjne Czarnogóry na Serbię (Spagińska-Pruszk 1997: 48).

Niezadowolenie Czarnogórców zbiegło się w tym okresie również z wystąpieniem Chorwatów, którzy w 1967 roku wydali *Deklarację o nazwie i sytuacji chorwackiego języka literackiego* (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*), protestując w ten sposób przeciw unitarystycznej tendencji i serbskiej hegemonii językowej. Działania Chorwatów znalazły poparcie w Czarnogórze i rozbudziły zainteresowanie losom własnego języka oraz spuścizną literacko-kulturową. Rezultatem tego było zorganizowanie w 1968 roku sympozjum *O crnogorskoj kulturi i putevima njenog razvoja*. Od tego czasu zaczęto ponownie używać w publikacjach naukowych i literackich języka czarnogórskiego opartego na starszotokawskim dialekcie zetskim, różnym od dialektu wschodnio-hercegowińskiego, będącego podstawą standardowego języka serbskiego. W latach 1968–1971 ukazywały się liczne prace naukowe dotyczące języka i literatury czarnogórskiej, wydawane głównie w periodykach chorwackich, rzadziej w czarnogórskich (Koncewicz-Dziduch 1999). Do najbardziej aktywnych zwolenników odrębności językowej Czarnogóry w tym czasie należeli – oprócz autorów zajmujących się językiem, jak Vojislav Nikčević czy Rikard Simeon – również pisarze i publicyści: Branko Branjević, Sreten Asanović, Radoje Radojević i Radoslav Rotković. Wszyscy oni pisali w narodowym języku czarnogórskim i idei tej pozostali wierni także później. Większość organizacji kulturalno-naukowych wspierała dążność Czarnogórców do posiadania własnego języka, między innymi Czarnogórski Pen Club (*Crnogorski PEN Centar*), Czarnogórskie Stowarzyszenie Niezależnych Pisarzy (*Crnogorsko Društvo Nezavisnih Književnika*) i Macierz Czarnogórska (*Matica Crnogorska*). Natomiast Czarnogórska Akademia Nauk i Sztuk przeja-

wiała zawsze nastawienie proserbskie. Pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku rozgorzała polemika między językoznawcami czarnogórskimi i serbskimi na łamach chorwackiego czasopisma „Jezik”, gdzie w 1968 roku ukazał się artykuł Vojislava Nikčevića *Narodni jezik u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba* (Nikčević 1968). Spór dotyczył spuścizny literackiej powstałej do XIX wieku na terenie Czarnogóry i dyskusji nad charakterem piśmiennictwa czarnogórskiego oraz języka, w jakim zostały napisane. Lingwiści serbscy, uczestniczący w tym sporze, uznali walkę niewielkiej grupki Czarnogórców o własną odrębność językową za pozbawioną podstaw naukowych i z góry skazaną na niepowodzenie. Wśród samych intelektualistów czarnogórskich w tym czasie panował rozłam w kwestii zarówno samego istnienia, jak i polityczno-prawnego uznania języka czarnogórskiego. Zwolennicy koncepcji języka czarnogórskiego zwracali uwagę nie tylko na systemowe różnice językowe, ale również na liczne uwarunkowania pozajęzykowe: etniczne, społeczne i kulturowo-historyczne.

Sytuacja języka czarnogórskiego po rozpadzie Jugosławii

Po rozpadzie w 1991 roku Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii pojawiły się w Czarnogórze tendencje separatystyczne nie tylko w wymiarze politycznym, ale również na płaszczyźnie językowej. Jedną z organizacji kulturalnych w Czarnogórze, która prowadziła walkę o uznanie języka czarnogórskiego oraz prawo do nazywania go jego własną nazwą, był Czarnogórski Pen Club. Przewodniczący tej organizacji, nieżyjący już Vojislav Nikčević (1935–2007), jak już wspomniano, był gorącym zwolennikiem uznania odrębności językowej i kulturalno-literackiej Czarnogóry. Jednym z przejawów prowadzonej przez niego działalności popularyzatorskiej na rzecz uznania praw języka czarnogórskiego było ukazanie się w 1993 roku monografii historycznego rozwoju języka czarnogórskiego, zatytułowanej *Crnogorski jezik*. Ta obszerna, dwutomowa praca prezentuje periodyzację dziejów języka czarnogórskiego i szczegółową analizę kolejnych etapów jego rozwoju. Autor w swoich rozważaniach ukazuje wcześniejsze dokonania literackie Czarnogórców, aby uzasadnić niezaprzeczalne prawo tego narodu do odrębności narodowej i językowej. Nie można jednak zgodzić się z niektórymi stwierdzeniami Nikčevića niemającymi potwierdzenia naukowego, zwłaszcza na temat przybycia Słowian na tereny obecnej Czarnogóry. Zgodnie z jego teorią przodkowie dzisiejszych Czarnogórców przybyli z terenów zamieszkałych przez Słowian Połabskich.

Bardzo ważnym faktem w kontekście starań o uznanie praw języka czarnogórskiego była ogłoszona w 1994 roku przez Czarnogórski Pen Club *Deklaracja o polityczno-prawnym położeniu języka czarnogórskiego* (*Deklaracija Crnogor-*

skog PEN centra o ustavnom položaju crnogorskog jezika)¹⁴. W dokumencie tym zwrócono uwagę na swoiste cechy tego języka (zarówno fonologiczne, prozodyczne, morfologiczne, syntaktyczne, semantyczne, leksykalno-frazeologiczne i ortograficzne), odróżniające go od języka serbskiego. Podkreślono również fakt istnienia utworów literackich w tym języku.

Strona serbska nie uznawała dążeń i pretensji Czarnogórców do własnego języka i takie stanowisko prezentuje większość społeczeństwa serbskiego do dziś. Serbowie nie uważają języka czarnogórskiego za odrębny, lecz za odmianę języka serbskiego. Należy jednak zauważyć, że nie wszyscy serbscy językoznawcy sprzeciwiają się uznaniu języka czarnogórskiego. Możliwość uznania praw językowych Czarnogórców dopuszczali w latach dziewięćdziesiątych XX wieku tacy serbscy językoznawcy, jak Ranko Bugarski czy Svenka Savić.

W 1993 roku rozpoczęto realizację projektu naukowego, poświęconego całościowemu opracowaniu języka czarnogórskiego, którego głównym realizatorem stał się Vojislav Nikčević. Rezultatem tych działań był wydany w 1997 roku *Crnogorski pravopis*, ustalający zasady poprawnego używania języka czarnogórskiego. Praca ta zwraca uwagę na wiele jego cech charakterystycznych z zakresu fonetyki i fonologii, morfologii oraz składni, niespotykanych w innych językach opartych na systemie sztokawskim: serbskim, chorwackim, bośniackim. Dołączony do niej został również słownik uwzględniający typową dla dialektu zetskiego czarnogórską leksykę. Tym samym została zmieniona podstawa dialektalna języka standardowego ze wschodniohercegowińskiej na zetską. Projekt Nikčevicia zakładał również wydanie słownika, gramatyki oraz syntezy dialektologii czarnogórskiej. Kodyfikację języka literackiego Nikčević oparł na trzech głównych zasadach, pochodzących jeszcze z okresu przedvukowskiego, świadczących według niego o autonomii języka czarnogórskiego: *Pisz tak, jak mówisz, a czytaj/mów, jak jest napisane* („Piši kao što zboriš, a čitaj (zbori) kako je napisano”); *Przestrzegaj użytkowej normy czarnogórskiej „ogólnej poprawności”* („Drži se upotrebne norme crnogorske općene pravilnosti”) oraz *Obce wyrazy pisz jak swoje* („Tuđe piši kao svoje”).

Propozycje normy dla współczesnego języka czarnogórskiego Nikčević najpierw zawarł w pracy *Piši kao što zboriš* z 1993 roku, związłym przewodniku językowym, a następnie we wspomnianej wcześniej pracy *Crnogorski pravopis* z 1997 roku. Propozycja kodyfikacji języka czarnogórskiego zaprezentowana w obydwu pracach pokazuje liczne wyrazy typowe dla współczesnej, literackiej formy tego języka, tzw. czarnogóryzmów, wywodzących się ze starsztockawskiego dialektu zetskiego. Autor, opracowując współczesny standard, oparł się na normie języka najwybitniejszych pisarzy czarnogórskich z drugiej połowy XIX i początków XX wieku. Taka propozycja standaryzacji spotkała się z krytyką nawet tych językoznawców, którzy przyznają Czarnogórcom prawo do własnego języ-

¹⁴ *Jezik kao domovina. Deklaracija Crnogorskog PEN centra o ustavnom položaju crnogorskog jezika*, „Doclea”, 3, Podgorica 1994, s. 3.

ka. Dotyczyła ona głównie wprowadzania słownictwa dialektycznego do języka literackiego oraz jego przesadnej archaizacji, zarówno w warstwie składniowej, jak i morfologicznej.

WYBRANE CECHY CHARAKTERYSTYCZNE JĘZYKA CZARNOGÓRSKIEGO

Obecnie na terenie Czarnogóry używa się dwóch równoprawnych alfabetów: cyrylicy, zreformowanej przez Vuka Karadžicia w pierwszej połowie XIX wieku (tzw. *vukovica*), i łacinki, zreformowanej w tym samym czasie przez Ljudevita Gaja (tzw. *gajica*).

Najważniejsze cechy standardowego języka czarnogórskiego są zbieżne z językiem serbskim¹⁵. Zasadnicza różnica dotyczy wymowy ijekawskiej, tj. rozwoju psł. fonemu *jat* **ě* > *je* / *ije* (w Czarnogórze) i *e* (na większości terytorium Serbii), na przykład czarn. *dijete* ‘dziecko’, *mlijeko* ‘mleko’ – serb. *dete*, *mleko*.

Wybrane cechy charakterystyczne języka czarnogórskiego (według koncepcji Vojislava Nikčevića)

Propozycja V. Nikčevića oparta jest na archaicznym dialekcie czarnogórskim, którym jest starszotokawski dialekt *zetsko-južnosandžački* zajmujący część południową i wschodnią obszaru Czarnogóry. Charakteryzuje się on specyficznymi cechami, które odróżniają go od języka serbskiego oraz od wcześniejszej normy serbsko-chorwackiej (Konciewicz-Dziduch 1999: 270–271).

Cechy fonetyczne:

- typ wymowy ijekawskiej jako rezultat rozwoju psł. fonemu **ě* > *ije* w sylabach długich (dwuzgłoskowe *i-je*), na przykład *dijete* ‘dziecko’, *mlijeko* ‘mleko’, *sijeno* ‘siano’ oraz **ě* > *je* w sylabach krótkich, na przykład *vjera* ‘wiara’, *pjena* ‘piana’;
- występowanie 33 fonemów (w odróżnieniu od języka serbskiego), dodatkowo spółgłosek palatalnych *ś*, *ź* oraz *ž* (w zapisie cyrylicim: *ć*, *ź*, *š*), na przykład *šever* ‘północ’, *ženica* ‘żrenica’, *žera* ‘odrobina, okruszyna’ (serb. *sever*, *zenica*, *zera*);
- występowanie *i* przed *o*, *j*, *lj* w miejscu psł. fonemu *ě*, na przykład *vidio*, *šedio*, *biljeg*;

¹⁵ Zob. artykuł *Język serbski* w niniejszym tomie.

- obecność fonemów *ć, ž, š, ž* powstałych w wyniku wtórnej palatalizacji przez jotę (*najnovije jotovanje*) spółgłosek *t, d, s, z + je* (< *ě*), na przykład *ćerati, ćedilo, đeca, đevojka, nedelja, šekira, ženica*.

Cechy prozodyczne:

- standardowe występowanie czterech akcentów sztokawskich w języku literackim (centralna i północno-zachodnia część Czarnogóry); dwa lub trzy akcenty na terenach nadmorskich oraz akcenty na ostatniej sylabie.

Cechy morfologiczne:

- w deklinacji zaimkowo-przymiotnikowej zastąpienie drugiego członu odmiany, czyli zaimka miękkotematowego **jb, ja, je*, przez formy zaimka twarotematowego **tb, ta, to*, stąd specyficzny rozwój form dla przypadków D., C., N., Msc. l. mn. (końcówki *-ijeh, -ijem, ...* < **těxb, těmb, ...*), na przykład *ovijeh, tijeh, dobrijeh, tijema* (serb. *tih, ovih, dobrih*);
- rzeczowniki r. męskiego dawnej deklinacji V spółgłoskowej (typu *kamen, pramen*) mają stare, krótkie formy *kami, plami* (< **kamy, plamy*) i B. l. poj. *kam, plam*;
- deklinacja imion osobowych typu *Savo, Brano* tylko według odmiany męskiej: *Savo, -a, -u* (w przeciwieństwie do języka serbskiego, brak żeńskiej deklinacji dla imion męskich);
- stare formy zaimków C. i Msc. l. poj. przyjmują końcówkę *-e: mene, tebe, sebe*, na przykład *Uzmi sebe tu knjigu* (w serb. końcówka *-i*);
- formy enklityczne zaimków osobowych w C. l. mn. *ni, vi* (serb. *nama, vama*) i w B. l. mn. *ne, ve* (serb. *nas, vas*), na przykład *Dobra vi sreća! Rekli ste ni da ve zovemo*;
- forma żeńska zaimka *ta* również dla r. męskiego: *ta jezik, ta sahat*;
- stare formy zaimków wskazujących *ovi, oni*, na przykład *Ovi prostor je ogroman, Oni narod je vrijedan*;
- stara forma zaimka r. męskiego *vas* (współcześnie *sav*), na przykład *Vas sam pozelenio*;
- stare formy w odmianie zaimka *što*: D. l. poj. *česa*;
- odmiana czasowników w cz. teraźniejszym: *misli, mni, mniš* oraz *jest, ijem, iješ*;
- zaprzeczone formy czasownika *biti*, na przykład *nijesam, nijesi*;
- pozostałości starych form czasownika cz. teraźniejszego, na przykład *velju, viđu* (serb. *velim, vidim*);
- redukcja końcówek bezokolicznika, na przykład *doć, reć, radit, gledat*;
- obecność przyimka *su* przed liczebnikami i wyrażeniami ilościowymi, na przykład *su dva maća i su dvije krune*.

Cechy składniowe:

- użycie D. l. mn. w miejsce Msc. l. mn., na przykład *Ćera decu po ulica* (serb. *Tera decu po ulicama*);
- mieszanie przypadków miejsca i ruchu (użycie B. w miejsce Msc. po przyimkach *u, na*), na przykład *Radi u Nikšić, Živim na Cetinje* (serb. *Radi u Nikšiću, Živim na Cetinju*);
- przewaga konstrukcji analitycznych w N. l. poj. i l. mn. nad syntaktycznymi, na przykład *kopa s motikom, pošeka se s britvom*;
- żywe użycie aorystu i imperfectum.

Cechy leksykalne:

- typowe dla dialektu zetskiego leksemy czarnogórskie, które we wcześniejszych słownikach serbsko-chorwackich określane były jako dialektyzmy, na przykład *varen* ‘gotowany’, *velji* ‘większy’, *vrši* ‘większy’, *golemo* ‘dużo’, *narediti* ‘przygotować’, *odiva* ‘dziewczyna, niewiasta’, *okost* ‘chudy’, *čazba* ‘uczta’.

Ta próba kodyfikacji współczesnego języka czarnogórskiego, zgodnego z koncepcją V. Nikčevicia, ma charakter dystynktywny, mający na celu wyraźne podkreślenie różnic w stosunku do standardowego języka serbskiego. Jest to proces podobny, z jakim spotykamy się w przypadku języka chorwackiego i bośniackiego. Kwestia języka czarnogórskiego i jego nazwy wciąż budzi kontrowersje. Bez wątpienia nowa koncepcja standardowego języka ma grono zwolenników. Najlepszym tego dowodem jest decyzja Ministerstwa Oświaty i Nauki Czarnogóry w sprawie wprowadzenia do szkół zasad pisowni opartych w pewnej mierze na propozycjach Vojislava Nikčevicia, uwzględniających cechy typowe dla dialektu zetskiego (M. Perović, Lj. Vasiljeva, J. Silić, *Pravopis crnogorskog jezika s pravopisnim rječnikom*, Podgorica 2009). Drugie, zmienione wydanie zasad pisowni ukazało się w 2010 roku (Milenko Perović, Josip Silić, Ljudmila Vasiljeva, *Pravopis crnogorskoga jezika*, Podgorica 2010). Czarnogórskie Ministerstwo Oświaty i Nauki w 2010 roku wydało również gramatykę *Gramatika crnogorskoga jezika*, której autorami są Adnan Čirgić, Ivo Pranjković, Josip Silić.

Bibliografia

- Brom, Przemysław, 2007: *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*, Bielsko-Biała.
- Čirgić, Adnan, Pranjković, Ivo, Silić, Josip, 2010: *Gramatika crnogorskoga jezika*, Podgorica.
- Glušica, Rajka, 2009: *Jezičke prilike u Crnoj Gori*, w: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Lada. Badurina, Ivo Pranjković, Josip Silić (red.), Zagreb, s. 137–146.

- Koncewicz-Dziduch, Edyta, 1999: *Sytuacja językowa w Czarnogórze*, w: *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej narodów Jugosławii po 1991 roku*, red. Julian Kornhauser, Kraków.
- Mønnesland, Svein, 2009: *Sociolingvistička situacija u Crnoj Gori*, w: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Lada Badurina, Ivo Pranjković, Josip Silić (red.), Zagreb, s. 125–135.
- Nikčević, Vojislav, 2009: *Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik*, w: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Lada Badurina, Ivo Pranjković, Josip Silić (red.), Zagreb, s. 147–167.
- Nikčević, Vojislav, 1993: *Crnogorski jezik*, t. I, *Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije (od artikualcije govora do 1360)*, Cetinje.
- Nikčević, Vojislav, 1997: *Crnogorski jezik*, t. II, *Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije (od 1360 do 1995. godine)*, Cetinje.
- Nikčević, Vojislav, 1997: *Crnogorski pravopis*, Cetinje.
- Nikčević, Vojislav, 1968: *Narodni jezik u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba*, „Jezik”, 1, Zagreb, s. 19–22.
- Oczkova, Barbara, 1983: *Zarys historii języka serbsko-chorwackiego*, Kraków.
- Perović, Milenko, Silić, Josip, Vasiljeva, Ljudmila 2010: *Pravopis crnogorskoga jezika*, Podgorica.
- Rapacka, Joanna, 1993: *Dawna literatura serbska i dawna literatura chorwacka*, Warszawa.
- Spagińska-Pruszek, Agnieszka, 1997: *Sytuacja językowa w bylej Jugosławii*, Gdańsk.